

Demokrasi ve Ekonomik Kriz: Asya ve Türkiye Karşılaştırması

Hasan T. Kösebalaban*

1990'lı yıllar boyunca Doğu ve Güneydoğu Asyalılar bütün dünyanın dikkatini üzerlerine çeken bir ekonomik kalkınma grafiği çizdiler. İkinci Dünya Savaşı'nın bıraktığı küllerin içinden yükselen dev Japon ekonomisi birçok Batılı gözlemci için bir istisna teşkil ediyordu. Ancak kısa sürede Japonya'yı Asya kaplanları olarak anılan Güney Kore, Tayvan, Singapur ve Hong Kong, onların peşi sıra da Malezya, Endonezya, Tayland ve Filipinler izledi. Öte yandan tek-partili baskıcı siyasî sistemini bozmadan kapitalistleşen Çin son on yıl boyunca sergilediği yüzde onluk büyüme oranıyla bir dünya devi olarak yükseliyordu. Asya'nın doğusunda yer alan bu ülkelerin yeni bir ekonomik çekim merkezi olmaya doğru gittikleri ve Batılı ülkeler için ciddi bir alternatif/tehdit oluşturdukları tezi Doğulu ve Batılı düşünürlerce iddia edildi.

Asya kaplanları olarak anılan bu ülkelerin gösterdikleri ekonomik performansın sırrının, Asya ülkelerinin bir çoğunda hâkim olan "baskıcı kapitalizm"de, yani kapitalizmin bütün kurallarını uygulamakla birlikte demokrasi ve ferdi özgürlükleri geri plâna atan yönetim tarzında gizli olduğu yorumları yapıldı. Bu yorum göre, Asyalılar önceliği siyasî istikrara vererek, siyasî ve ekonomik liberalleşme süreç-

lerini birbirinden ayırmayı başararak ve ekonominin kontrolünü devlet kurumlarına vererek kalkınabilmişlerdi. Siyaset bilimi literatürüne "otoriter yönetimlerin avantajı" şeklinde giren bu bakış açısı, ekonomik reformları gerçekleştirmek için öncelikli şart olarak güçlü/baskıcı devleti ön plâna çıkarıyor. Demokrasi ise ekonomik karar alma mekanizmasını yavaşlattığı sanıyla 'kalkınmakta olan' ülkeler tarafından kaçınılması gereken bir yönetim biçimi olarak takdim ediliyor.

Ancak 1997 Temmuz'unda başlayan mali kriz kasırgası bölgedeki ekonomik birikimi âdeta bir anda süpürdü. Önce Tayland'da başlayan ve kısa sürede Endonezya, Malezya ve Güney Kore gibi diğer ülkelere sirayet eden döviz krizi, görünürde yıllardır bölgedeki ülkelere yatırım yapan döviz spekülatörlerinin Asya pazarlarından dolar çekme hareketleriyle başlamış, yerel para birimlerindeki ânî düşüşün yarattığı panik havası Amerikan dolarının değerini bir anda birkaç katına çıkarmıştı. Kriz sadece küçük ve orta ölçekte dolar borçlanarak yatırım yapan sanayicileri değil, aynı zamanda birçok Koreli dünya devini de iflâsın eşiğine getirdi. Bu şirketlerin birçoğu içinde buldukları borç batağından kurtulamayarak ya masraflı bir şekilde devlet tarafından kurtarıldı ya da yabancı sermaye tarafından satın alındı. Krizin sokaktaki insan üzerindeki etkisi ise ür-kütücü boyutlara ulaştı. Birkaç ay içinde milyonlarca insanı işinden eden krizin neticesinde,

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Utah Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü.

sadece Endonezya'da fakirlik sınırının altında yaşayan nüfus 22.5 milyondan toplam nüfusun yüzde 60'ına tekabül eden 118.5 milyon kişiye ulaştı. Kore'de işsizliğin getirdiği bunalımla artan intiharlar toplumsal moralin ve ümidin düşüklüğünü gösteriyordu; pek çok çaresiz Koreli krizden sonra sadece kendilerinin değil, arkalarında bakıma muhtaç kimseyi bırakmamak için aile fertlerinin de hayatlarına son verdi.¹

Asya kriziyle, otoriter yönetimlerin avantajı teorisi eski cazibesini kaybetmiş görünüyor. Baskıcı rejimlerce yönetilen birçok Doğu Asya ülkesinin ekonomik kalkınmada başarılı olması bir sebep-sonuç ilişkisinin kurulması için yeterli değil. Böyle bir neticenin kurulabilmesi için daha baskıcı rejimlerin ekonomik kalkınmada nispeten daha demokratik rejimlere kıyasla daha başarılı olması gerekirdi. Doğrusu Asya'nın ekonomik kalkınmasında Soğuk Savaş nedeniyle ABD tarafından bölgedeki kapitalist ülkelere verilen destekler, ucuz işgücü arayışındaki Japon şirketlerinin yatırımları gibi başka faktörler de rol oynadı. Ayrıca sadece rakamlardan yola çıkılarak varılacak bir yargılamaya da yanıltıcı olacaktır. Örneğin 1997'ye kadar rakamlar üzerinde son derece hızlı bir şekilde kalkındığı görünen Endonezya'da artan gelirden kitlelere düşen pay son derece sınırlıydı; başta Suharto ailesi olmak üzere küçük bir mutlu azınlık Endonezya ekonomisini aralarında paylaşmakta ve siyasî nüfuzlarını kullanarak yabancı yatırımcıları kendileriyle ortak olmaya zorlamaktaydı. Bu tür ilişkiler sayesinde özelleştirme ve devlet ihalelerinde, kredi ve teşviklerin dağıtımında büyük bir iltimas sistemi yerleşti. Ekonomik krizin nedenleri arasında sayılan bu iltimas kapitalizmi ve âdil olmayan servet dağılımı ise şeffaflıktan uzak, baskıcı bir yönetim tarzıyla mümkün olabilmişti. Gerçekleştirilen göreceli kalkınma hamlesiyle oluşturulan kısa süreli meşruiyet, krizle birlikte eridi ve yerini geniş çaplı kitlesel hoşnutsuzluklara, ayaklanmalara ve iç çatışmalara bıraktı.

Endonezya ve kısmen Malezya gibi baskıcı ülkelerde krizin hemen ardından patlak veren siyasî istikrarsızlık ortamı krizin boyutlarını değiştirir ve içinden çıkılmaz hale getirirken, Güney Kore gibi göreceli olarak daha demokratik rejimlerde siyasî kriz hükümet değişiklikleri ve seçimlerle büyük ölçüde önlenmiştir. Bu ülkelerde ekonomik krizin bir rejim meşruiyeti krizi haline gelmesine engel olan demokratik seçimler yoluyla hükümet değişikliklerinin her ne kadar mümkün olabilirdi. Hükümet değişikliği alternatifinin kapalı olduğu Endonezya ve Malezya gibi rejimlerde ise kriz, önlenemeyen siyasî karışıklıklar doğurdu.

Doğu Asya'da olanlardan Türkiye açısından çıkarılacak dersler ve Türkiye'deki krizi kavramsal düzlemde daha iyi anlamamıza yardımcı olacak veriler çıkarabilmek mümkün. Öncelikle Türkiye'deki krizi, tıpkı Asya'daki gibi, sadece ekonomik rakamlarla açıklanabilecek bir kriz olarak görmeyi mümkün olmadığını belirtmek gerekiyor. Gerek Asya gerekse Türkiye krizleri siyasî bir sürecin ürünüdür uluslararası ve bölgesel faktörlerin oynadığı rolün inkârı mümkün değilse bile, bu krizlerin asıl sorumluları yerli sistemlerde ve aktörlerde aranmalıdır. Asya'da ve Türkiye'de krizin arka planını hazırlayan en temel neden, yolsuzluk ekonomisi olmuştur. Türkiye'de ise yolsuzluk ekonomisi sadece krizin arkaplanını hazırlamamış; yolsuzluk soruşturmaları hakkında Cumhurbaşkanı ile Başbakan arasında şiddetli bir tartışma ile krizi alevlendirmiştir. Bu nedenle krizi yanlış ekonomik politikaların uygulanmasıyla ya da küresel ekonomik problemlerin yansıması olarak ortaya çıkmış bir vakıâ olarak değil, siyasî kökenli bir sistem krizi olarak görmek durumundayız. Bu krizin kökleri son yıllarda kapalı bir rejim kimliğine bürünen ve mevcut hükümete sun'î bir şekilde "alternatifsizlik" bahşeden, siyasî liberalleşme taleplerini güvenlik tehdidi olarak algılayan bir siyasî sistemde aranmalıdır. Siyasî sistem ve kapalı devlet ideolojisi Türkiye'nin önüne çıkan Avrupa Birliği üyeliği fırsatının liberalleşmeye engel olarak kaçırılmasını sağlamakta, devletin kapalı rejim niteliklerini zayıflatan bir süreç olarak küreselleşmeye ayak diremektedir. Alternatifsiz bir hükümet, solunum yolları

¹ Walden Bello, "The Insecurity of Asia's Financial Crisis," *Peace Review* 11, no. 3 (1999).

kapalı bir rejimin özelliğidir ve Asya'da görüldüğü gibi ekonomik krizlerin çok daha ciddi ve tehlikeli boyutlara ulaşabilme potansiyelini beraberinde taşır. Krizin bir global komplonun ürünü olduğunu ileri süren görüşlerin ise, krizin asıl sorumlularını gizlemeye yarayacağını belirtmeliyiz. Bu tür görüşlerin kapalı rejimden en fazla zarar görenler tarafından dile getirilmesi ise, bize özgü bir çelişki olsa gerek.

Siyasî İstikrar Ne Demek?

Samuel Huntington'ın kendisini siyaset bilimi sahasında meşhur eden *Political Order in Changing Societies* (Değişen Toplumlar Siyasî Düzen) adlı çalışmasında vurguladığı gibi, gelişmekte olan toplumlarda demokratikleşme neticesinde ortaya çıkan siyasî katılımın artması istikrarı bozmakta ve kaosa neden olmaktadır. Özellikle üçüncü dünya ülkelerine yönelik Amerikan dış politikasını etkileme isteğini gizlemeyen Huntington için önemli olan siyasî düzenin istikrarıdır ve bu düzenin niteliği ikinci plândadır. Yeterli kurumsal altyapı olmadan gerçekleştirilecek hızlı bir modernleşme (şehirleşme, sanayileşme, demokratikleşme, eğitim, medya katılımı) siyasî düzenin çöküşüne neden olacaktır. Huntington siyasî düzenin tesisini her şeyden daha önemli gören bir muhafazakâr anlayışı savunuyor:

Asıl problem özgürlük değil meşru bir siyasî düzenin kurulmasıdır. İnsanlar tabii ki özgürlük olmadan da düzene sahip olabilirler; ama düzen olmadan özgürlük olmaz. Otoritenin kurulması yetkilerinin sınırlanmasından önce gelir.²

Özgürlükleri geri plâna iten bu yorum, devletin niteliğiyle fazla ilgilenmez; zira önemli olan yönetimin şekli değil, yönetebilme derecesidir. Özgürlükler üzerinde bir anlaşmaya varılmadan, bir sosyal sözleşme olmaksızın kurulan bir siyasî düzenin ileride her türlü yolsuzluğa ve başıbozukluğa neden olacağı Huntington'ı çok fazla ilgilendirmiyor; zira ona göre "siyasî bozukluğun" kaynağı ne olursa olsun düzene karşı girişilen her türlü başkaldırıdır. Kısaca halk düzensizliği temsil ederken, devlet

düzenin ve istikrarın yaratıcısı ve koruyucusudur.

Huntington'ın öğrencilerinden Joel Migdal "güçlü devlet" teziyle siyasî istikrarı önceleyen görüşü devam ettirdi. Migdal'a göre bir devletin güçlü olması, onun topluma nüfuz edebilmesine ve sosyal ilişkileri düzenleyebilmesine bağlıdır. Böyle devletler kimi grupları ve sınıfları destekleyerek ve kimilerini baskı altına alarak toplumları yeniden yapılandırabilirler. Gelişmekte olan ülkeler zayıf siyasî kurumlara sahip oldukları için sosyal değişimi gerçekleştirmedeki zayıflıklarını zorbalıkla bastırmaya çalışırlar.³ Bu yorumda devletin gücü, toplumun gücüne karşı ikilem halinde sunulmakta, yani güçlü devlet zayıf bir sivil toplumla, zayıf bir devlet ise güçlü bir sivil toplumla yanyana yer almaktadır. Buradaki "güç" kavramı bir sıfır toplamlı oyundur: Devletin "gücü" artarken toplumunki azalmakta, ya da tam tersine toplumun gücünün artması ancak devletin gücünün azalmasıyla mümkün hâle gelmektedir. Migdal'ın bu görüşüne karşı alternatif bir devlet gücü teorisi geliştiren Robert Putnam, devlet-toplum ikilemine karşı çıkarak güçlü devletin ancak güçlü bir toplumla bir arada olabileceğini ileri sürüyor. Putnam, güney ve kuzey İtalyan kamu kurumlarının etkinliğini karşılaştırdığı çalışmasında, güçlü sivil topluma ve sivil toplum kültürüne sahip kuzey İtalya'da devlet kurumlarının daha etkin olduğunu ileri sürüyor.⁴ Putnam'a göre, demokrasi içerisinde yeşeren sivil toplum kurumları "sosyal kapital" olarak adlandırılan toplumsal güvenin oluşmasını sağlamakta ve devlet, kurumlarının etkinliğine doğrudan etki yapmaktadır. Putnam sivil toplumun zayıf olduğu bir ülkede devlet kurumlarının da zayıf ve etkisiz olacağını iddia ediyor; kısaca güçlü ve etkin bir devlet güçlü bir sivil topluma ve sivil toplum kültürüne (civic culture) muhtaçtır. Devletin gücü toplumsal muhalefeti zor kullanarak bastırabilme ye-

³ Joel Migdal, *Strong Societies and Weak States: State-Society Relations and State Capabilities in the Third World*, (Princeton: Princeton University Press, 1988) s. 4-9.

⁴ Robert D. Putnam, *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*, (Princeton: Princeton University Press, 1993).

² Samuel P. Huntington, *Political Order in Changing Societies*, (New Haven: Yale University Press, 1968).

teneğine değil, sosyal problemleri çözümlenemediği etkinliğine, yani iş yapabilme ve çözüm üretebilme yeteneğine bağlıdır. Türkiye örneğinde devletin güç ve siyasî istikrar arayışı daha çok Huntington ve Migdal'ın sıfır toplamlı oyun anlayışını yansıtıyor. Bu anlayışa göre devlet, toplumdaki güç çaralarından güçlü olacağını sanmaktadır. Deprem sırasında sivil toplum örgütlerinin yardımlarını engelleyerek "gücünü" ortaya koyan devlet, birinci tanıma göre güçlü bir devlettir; ancak Putnam'ın geliştirdiği tanıma göre ise deprem yardımlarında etkisiz ve beceriksiz kalan bir devlet, zayıf bir devlettir. Yine sadece birinci tanıma göre güçlü bir devlet, özel teşebbüsler üzerinde güç gösterisi yapabilir ve bir kısım sermaye gruplarını bastırabilir; ikinci tanıma göre güçlü bir devlet ise enflasyon, işsizlik ve bütçe açığı sorunlarını çözebilen bir devlet, güçlü bir devlettir. Huntingtoncu bir siyasî istikrar arayışı sorunlara karşı değil, topluma karşı galebe çalabilen bir devlet anlayışına dayanır.

Asya'da devletin toplumu bastırmasıyla sağlanan siyasî istikrarla aranan bir ekonomik kalkınma kısa vadede olumlu sonuçlar verse de, nihai olarak krizin altyapısını hazırlayan bir yolsuzluk düzeninin oluşmasını sağlamıştı. Asyalı rejimler, devletin sivil toplumla birlikte sorunların üzerine giderek sağlanacak bir istikrarla daha sağlam bir meşrûiyet zeminine kavuşulacağını görmezden geldiler. Asya'da uygulanan "otoriter kapitalist" model Huntington'ın vurguladığı siyasî istikrarı, katılıma dayalı demokrasiyi değil, itaate dayalı yönetim anlayışını esas alıyordu. Her ne kadar Asyalı yöneticiler, demokrasinin sadece Batılıların uyguladığı bir tek çeşidi olmadığını, kendilerinin de "Asya değerleri"ne özgün bir demokrasi uyguladıklarını iddia etseler de, bu sistem, demokrasinin tanımı arasında yer alan düşünce özgürlüğü ve yargı bağımsızlığı gibi birçok şarta haiz değildi. Ayrıca Asyalı "demokrasiler" kuvvetler ayrımı prensibini geri plana iterek, ekonominin bütün dizginlerini ellerine almışlardı. Onlar için bu durum "özel şartlarının" ve farklı kültürlerinin gereği idi.

"Otoriter kapitalizm", Batı tarzı bir demokrasinin potansiyel olarak istikrarsızlık kaynağı olduğunu ve ekonomik kalkınmanın ancak

"iyiliksever" bir otoriter yönetim tarafından gerçekleştirilebileceği inancına dayalıydı. Otoriter kapitalizmin teorisyenlerinden Hint kökenli ekonomist-siyaset bilimci Atul Kohli, kalkınma ile demokrasi arasındaki tercihin "acımasız" bir tercih olduğunu ileri sürüyor; yani kalkınma istiyorsanız demokrasiden taviz vermelisiniz ya da demokrasi istiyorsanız fakir kalmaya mahkûmsunuz. Zira demokratik bir düzende adil gelir dağılımı ve refah devleti talepleri hızlı kalkınma sürecini engelleyecektir. Siyasî ve ekonomik reform süreçlerinin birbirinden bağımsız olarak düşünülmesi şarttır. Gorbaçov'un Sovyetler Birliği her iki süreci de bir arada yürütmek istediği için dağılırken, Çin Halk Cumhuriyeti, siyasî reformlarla uğraşmak zorunda kalmadan ekonomik reformları başarıyla uyguluyor.

Bu modelin savunucularından Malezya Başbakanı Mahathir Muhammed'e göre, aşırı demokrasinin gelişmekte olan ülkeler için tehlikeli ve tahrip edicidir.⁵ Mahathir kontrolsüz demokrasilerde her türlü çöküntünün, tembelliğin, istikrarsızlığın ve dolayısıyla ekonomik çöküşün kaçınılmaz olduğunu iddia ediyor. Bir zamanlar Ferdinand Marcos da "felç edici kontrol mekanizmaları"ndan şikâyetçiydi. Singapur, Burma ve diğer Asya ülkelerinde liderler, fazla demokrasinin zararlarından dem vurmaya devam ediyorlar. Singapur'un kurucu Başbakanı Lee Kuan Yew, bir ülkenin demokrasiden önce disipline ihtiyacı olduğunu, fazla demokrasinin insanları disiplinsizliğe sevk edeceğini ve dolayısıyla kalkınmayı engelleyeceğini ileri sürüyordu.⁶ Bu liderlere göre, baskıcı rejimler ekonomik reformların uygulanmasında demokrasilere göre daha avantajlıdır; zira baskıcı rejimler yakın vadede bu reformların doğuracağı sıkıntıları düşünmek zorunda kalmazlar; uzun vadede reformların başarısı için istikrarlı bir siyasî ortam sağlayabilirler. Asya ve Türkiye krizleri bu tezin doğruluğuna ilişkin bir çok ipucu sunuyor.

⁵ Mahathir, "Mahathir warns against too much democracy", BBC, http://news.bbc.co.uk/1/hi/english/world/asia-pacific/newsid_853000/853673.stm Thursday, 27 July, 2000, 07:51 GMT 08:51 UK.

⁶ *The Economist*, 17 Ağustos 1994.

Siyaset bilimi literatüründe "otoriter yönetimlerin avantajı" teorisine yönelik sert eleştiriler yönelten Jose Maravall ve Barbara Geddes gibi uzmanlar, demokrasinin kalkınmaya engel olmadığını belirtiyorlar. Maravall demokrasilerin ekonomik kararların uygulanmasında baskıcı rejimlere karşı daha avantajlı olduklarını, zira sağlıklı bir karar alma mekanizması için gerekli olan özgür bilgi akışının ancak demokratik rejimlerde mümkün olduğunu iddia ediyor. Maravall'ın belirttiği gibi, demokratik rejimler meşrûyetleri ekonomik performanslarına dayalı olmadığı ve ayrıca iktidar gücünü ve sorumluluğunu olabildiğince geniş bir alana dağıttıkları için demokratik rejimler ekonomik kriz yönetimlerinde daha başarılı olacaklardır.⁷ Geddes, Türkiye'nin de dahil olduğu 11 ülke üzerinde yaptığı araştırmanın sonuçlarına göre, siyasî liberalizasyon ile ekonomik liberalizasyonun ayrı ayrı düşünülmesi mümkün olmayan süreçler olduğunu iddia ediyor ve demokrasilerin ekonomik krizlerle daha rahat baş edebileceği görüşüne katılıyor.⁸

Ekonomik Kriz mi Siyasî Kriz mi?

Asya ve Türkiye'de yaşanan ekonomik krizlerin sadece ekonomik nedenlerden, hatalı ekonomi kararlarından kaynaklandığını düşünmek eksik bir yorum olacaktır. Tabii ki bununla liberalizmin siyasî nedenler ve müdahaleler olmadan ekonomik krizlerin meydana gelmeyeceği şeklindeki iddiasının doğru olduğu anlamına gelmiyor. Özellikle küresel kapitalizmin neticesinde finans pazarlarının liberalizasyonu gelişmekte olan ülkeleri George Soros gibi mega-sermaye güçlerine karşı savunmasız bırakıyor. Ancak krizleri, özellikle de Türkiye krizini küresel kapitalizmin bir komplosu olarak görmek de fazlasıyla hayalci bir yorum. Buna benzer yorumlar Asya'da Mahathir gibi liderler tarafından dile getirildi; Mahathir krizin Asya'nın ekonomik kalkınmasını baltalamak

için Batılıların ürünü olduğunu iddia ediyordu. Türkiye'de de bu görüşler millî refleksleri güçlü değişik siyasî görüşlere mensup kalemlerce savunuldu. Global komplo teorileri, özellikle 28 Şubat sürecinin ardından liberalleşme ve dünyaya açılma eğilimi içerisinde giren İslâmî kesim tarafından dile getirildi. Mustafa Erdoğan bu görüşleri şu ifadelerle eleştiriyor:

Türkiye'yi küreselleşen dünyadan koparmak demek, kısaca, yoksulluğa ve özgürlüksüzlüğe (baskıya) mahkûm etmek demektir. Onun için, daha özgür-demokratik ve daha müreffeh bir Türkiye tasavvuru beslemek konusunda samimi olanların, "kendi yağıyla kavrulma"yla övünen ve yediği sopanın "yabancı" olmamasıyla teselli bulan kabileci zihniyete teslim olmak yerine, uygar dünyanın kopmaz bir parçası olma, "dünyalılışma" sürecine katılmayı ana hedef olarak benimsemeleri beklenir.⁹

Türkiye'de yaşanan kriz bir dış güçlerin komplosu ya da küreselleşmenin tabii neticesi değil, şeffaf olmayan yönetim anlayışının doğurduğu puslu havanın nasıl kriz çıkarmaya teşne olduğunun göstergesidir. Asya'da ve Türkiye'de yaşananlar bu açıdan büyük benzerlikler taşıyor. Baskıcı rejimler ekonomik reformları daha kolay yerine getirebiliyorlar, ama bir ülkede demokrasi eksikliği ve şeffaflıktan yoksun yönetim her türlü rüşvet, kayırmacılık, kurumsal yozlaşmayı da beraberinde getiriyor.

IMF'nin bugüne kadar yaptığı gibi krizin arkasında yanlış ekonomik politikalar aramak, bizi, sanki yanlışlık ekonomik politikardan ibaretmiş ve doğru ekonomik reçetelerin uygulanmasıyla kriz ortamından çıkılabilirmiş gibi bir sonuca ulaştırıyor. IMF kriz içindeki ülkelere yönelik teşhislerinde sürekli olarak bu yanlışla düştü ve demokratikleşme ve siyasî reformlar yerine, neticesi zaten zor durumda olan geniş kitleleri etkileyecek kemer sıkma politikalarını "tavsiye" etti. Asya krizinde bu tavrını gözden geçiren IMF ve başta ABD olmak üzere Batılı ülkeler, Türkiye krizinde öncelikle siyasî reformlar talep ettiler ve Kemal Derviş'in ülkeye âdeta bir siyasî sorumlu gibi

⁷ Jose Maria Maravall, "The Myth of the Authoritarian Advantage," in *Economic Reform and Democracy* ed. Larry Diamond and Marc F. Plattner (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1995), s. 15.

⁸ Barbara Geddes, "Challenging the Conventional Wisdom," in *Economic Reform and Democracy* ed. Larry Diamond and Marc F. Plattner (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1995).

⁹ Mustafa Erdoğan, "Fazilet Refah'a Rücü mu Ediyor?," *Açık Toplum* (2001).

getirilmesini sağladılar. Ancak bu taleplerin Türkiye'nin Batı tarafından esir alınması şeklinde yorumlanması da çok haklı değil. Öncelikle talep edilen reformlar, devletin ekonomideki rolünü azaltmaya yönelik ve bu anlamıyla olumlu. Zira şeffaf olmayan, baskıcı devletlerin ekonomideki etkinliği, devletin bir çıkar mekanizması olarak faaliyet görmesine yarıyor. Öte yandan ekonomi alanında neyin yerli neyin yabancı olduğu ya da yerli sermayenin zorunlu olarak millî çıkarları yansıttığı tartışmalı bir konu. Türkiye'nin dünyaya kapalı kalması bir takım yerli sermaye gruplarının işine gelebilir; ama bunun aynı zamanda milletin bütünü için de faydalı olacağını iddia edemeyiz. Türkiye Batı için oldukça önemli bir ülke ve uzun süre kriz içerisinde olmasına izin veremelerini bekleyemeyiz. Ancak, Batılılar Türkiye'deki krizleri mütemadiyen finanse etmek de istemiyorlar ve gerekli kurumsal önlemleri almakta kararlı görünüyorlar.

Yaşanmakta olan krizi bir uluslararası komplonun eseri olarak görmek sadece bize has bir durum değil. Asya krizinde de benzer şeyler söylendi. Uluslararası güç odakları yerli rejimleri destekledikleri sürece sorumludurlar, ancak öncelikli sorumlu içerde aranmalıdır. Asya krizinin arkasında Suharto ailesi ve diğerleri vardı. Türkiye'deki krizin arkasında da mutlu aile fotoğrafları var. Krizin arkasında uluslararası sermaye odakları değil, yerli yolsuzluk mekanizması ve onu besleyen kapalı rejim var. Yabancı medya krizi çok daha iyi tahlil etmekte ve daha doğru tespitler sunabilmektedirler; zira krizden sorumlu olanların başında asıl gelirini medya gücünü kullanarak başka alanlardaki yatırımlarından kazanan bir grup medya var. Türkiye'deki ekonomik krizle Asya krizi arasındaki ortak noktalardan biri de bankacılık sektöründe yaşanan yolsuzluklardır. Tıpkı Asya ülkelerinde olduğu gibi, Türkiye'de de şeffaf olmaktan uzak ve yolsuzluk skandallarıyla çalkalanan bir bankacılık sistemi krizin en önemli nedenleri arasındadır. Cumhurbaşkanı Sezer'in bankacılık sistemindeki yolsuzlukların araştırılmasına ilişkin kararlı tutumu ve hükümetin buna direnmesi ve neticede ortaya çıkan MGK olayı, 19 Şubat krizinin tetikleyicisi oldu. Ecevit büyük bir si-

yaset zaafı göstererek Sezer'le olan anlaşmazlıklarını bir devlet krizi olarak nitelendirmiş ve piyasalara panik havası pompalamıştı; oysa Ecevit, devlet krizinin Sezer'in değil, demokrasinin gerilemesiyle güç kazanan ve kendi kabinesine de sızan yolsuzluk ekonomisinin ve şeffaflığı kısıtlayan baskıcı yönetim anlayışının ürünü olduğunu görmezlikten geliyordu. Üstelik Şubat'tan önce de Kasım ayından itibaren ekonomide problemler ortaya çıkmış, IMF ile yeni bir anlaşma imzalanmıştı. Diğer taraftan yolsuzluk mekanizmasına karşı savaş açan Sezer'in de başörtüsü konusundaki tavrında ortaya çıktığı gibi yozlaşma ile demokrasi arasında ilgi kurmadığı, sınırlarını mevcut yasaların belirlediği bir özgürlük anlayışı ve kuralcılıkla hareket ettiği anlaşılmaktadır.

Yolsuzluk Dörtgeni

ABD'nin en önemli siyasî araştırma kuruluşlarından Center for Strategic and International Studies (CSIS) tarafından yayımlanan Turkey Update bülteninde Türkiye'deki rüşvet mekanizması, "işadamlarını, medyayı, politikacıları ve bürokratları kapsayan bir rüşvet dörtgeni" olarak adlandırılıyor. Bültenin tespitine göre, Türkiye'de rüşvet mekanizması ekonomik krizle birebir ilişkili; diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de iltimas kapitalizmi ve yolsuzluk Türk piyasalarının ticarî realitelerini bozan ve dolayısıyla teşebbüs ruhunu öldüren bir rol oynuyor. Bülten Asya ve Meksika krizlerindeki gibi Türkiye'deki krizde de yolsuzluğun çok temel bir rol oynadığını belirtiyor.¹⁰ Yolsuzluk aleyhtarı çalışmalarıyla tanınan Transparency International örgütünün 2000 yılında yaptığı araştırmanın sonucunda oluşan indekste Türkiye en temiz ülke sıralamasında 90 ülke arasında 50. sırada CPI (corruptions perceptions index) puanına göre yapılan sıralamada en temiz ülke sıfatını 10 puanla Finlandiya alırken, 1.2 puanla Nijerya 90. sırada. Türkiye'ye ise 3.8 puan verilmiş. Danimarka 9.8, Singapur 9.1, ABD 7.8, Japonya 6.4, Malezya 4.8, Güney Kore 4.0 puanla, Beyaz Rusya, Litvanya, El Salvador, Malawi, Polonya 4.1 puanla Türkiye'nin üzerinde sıralanmışlar. İlginç olan ise

¹⁰ Tackling Turkey's "Corrupt Quadrangle"?, <http://www.csis.org/turkey/TU001214.html>.

zamanla yolsuzluk alanında “ilerleme” kaydediyor olmamız. 1980-1995 yılında 4.1 CPI puanı olan temizlik puanımız sonraki yıllarda giderek düşüyor.¹¹ Geçmiş yıllara göre daha fazla yolsuzluk skandalının yaşandığı 2001 yılı sıralamasındaki durumumuzun ne olacağını bir yıl sonra görebileceğiz.

Rüşvet mekanizmasını önlemenin yolu öncelikle siyaset ile ekonominin arasını ayırmaktan ve devleti kapalı bir kutu olmaktan çıkarmaktan, kısaca rejimin şeffaflaşmasından ve demokratikleşmesinden geçiyor. Ancak böylelikle “dörtlü rüşvet mekanizması” dağıtılabilecek, devlet bankaları eliyle özel sermaye gruplarına mantıksız kredilerin aktarılmasına son verilecek, devlet bir yandan kredi dağıtırken öte yandan yüksek faizlerle iç borçlanmayla hazineyi düze çıkarma yöntemlerinden vazgeçecektir. Batılı finans örgütleri tarafından Türkiye’ye verilmesi kararlaştırılan kredilerin bağlandığı siyasî reform şartları devletin ekonomideki ağırlığını azaltmaya yönelik olması, bu açıdan şaşırtıcı değil.

Asya’daki krizde de bankacılık sektöründeki yolsuzluklar çok büyük bir rol oynadı. Birçok bankanın riskli yatırımlara kredi aktardığı biliniyor; bunun nedeni bankalarla bu yatırımlar arasında sermaye ortaklığı olması ya da siyasî baskılar. Aşağıdaki alıntıda belirtildiği gibi Endonezya’da devlet gücünün şahsî ilişkiler yoluyla ekonomik çıkarlar için nasıl kullanıldığını Güneydoğu Asya ekonomisi uzmanı Shiraishi Takashi şu sözlerle örneklendiriyor: “Bankalardan kâr etmesi mümkün olmayan yatırımlara kredi aktarılması için Başkan’ın ailesinden gelecek bir telefon yeterliydi. Kredilerin geri ödenmesi zora girince de dosyalar derhal sümen altı edildi.”¹² New York Times’in haberine göre Endonezya bankalarınca verilen kredilerin yüzde 60’i kâr getiremeyen yatırımlara aktarıldı. Ülkede faaliyet gösteren 200 bankanın sadece onu krizden sağlam çıkabildi. Banka kurtarma operasyonlarının ülkeye mali-

yetinin 30 milyar doları bulduğu tahmin ediliyor. Güney Kore’de ise bankaların yabancı kreditorlere borcu 153 milyar dolar tutarındaydı.¹³ Güney Kore’de Haziran 1997’de ülkenin *cheabol* olarak bilinen dev holdinglerinden Hanbo Group’a bağlı Hanbo Demir-Çelik şirketine rüşvet yoluyla kaynak aktarılması suçundan aralarında zamanın Cumhurbaşkanı Kim Yong Sam’in de dahil olduğu onbir ünlü işadamı, bankacı ve politikacının tutuklanması bankacılık sektöründeki yolsuzlukların ulaştığı safhayı göstermesi bakımından önemliydi. Şirketin yöneticilerini borç bağındaki şirketi devlete ait Kore Kalkınma Bankası’ndan 59 milyon dolarlık krediyle kurtarmak için bazı milletvekillerine rüşvet yerdirdiği ortaya çıktı. Önemli bir not olarak belirtmek gerekiyor ki Hanbo şirketinin başkanı Chung Tae Su, zamanın Cumhurbaşkanı Kim Yong Sam’in en önemli seçim finansörlerinden biriydi. Hanbo skandalının ardından Cumhurbaşkanı’nın oğlu ülke çapında yapılan öğrenci gösterilerine rağmen mahkemeler tarafından aklandı ve tutuklanan diğer isimler de bir yıl içinde serbest bırakıldı.¹⁴ Türkiye’de de ekonomik kriz öncesinde benzer skandallar yaşandı. Süleyman Demirel’in yeğeni Murat Demirel’in dahil olduğu bankacılık yolsuzluğunun, daha doğrusu sahibi olduğu bankanın kaynaklarını zimmetine geçirmesinin ortaya çıkması üzerine, yeğen Demirel tutuklanmıştı. Demirel’in şirketlerine kamu bankaları tarafından 150 milyon doları bulan kredi açıldığı biliniyor. Akit gazetesinin haberine göre, Süleyman Demirel Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev’e mektup yazarak yeğeninin iş bağlantıları için yardım istedi. Medyakronik bu mektubun en çok satan üç gazeteye daha önce ulaştırıldığını, ancak yayınlanmasının bir şekilde engellediğini ve ancak altı ay sonra Hürriyet’te Emin Çölaşan tarafından sanki yeni bir mektupmuş gibi haber yapıldığını bildiriyor.¹⁵

¹¹ CPI indekslerine internet üzerinden ulaşmak mümkün: <http://www.gwdg.de/~uwwv/icr.htm>.

¹² Thomas J. Friedman, *The Lexus and the Olive Tree: Understanding Globalization*, (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2000), s.137.

¹³ Stephanie Strom, “In Korea, Domestic Loans Said to Be Serious Problem,” *New York Times*, 19 Şubat 1998.

¹⁴ *Asiaweek*, 30 Mayıs 1997 ve *Christian Science Monitor*, 30 Ocak 1998.

¹⁵ <http://www.medyakronik.com/arsiv/egeskandal.asp#ek5-10>.

Süleyman Demirel'in siyasette yakın dostlarından devlet eski bakanı Cavit Çağlar hakkında yolsuzluk suçlamasından gıyabî tutuklama kararı çıkmış, Çağlar FBI tarafından New York'ta tutuklanmasının akabinde yurda getirilmişti. Bu kredilerin verilmesinde Endonezya ve Kore'deki gibi siyasî bağlantıların nasıl bir rol oynadığı halen tartışılıyor. Ancak Türk basını Başbakan Yardımcısı Hüsamettin Özkan'ın kayınvalidesi Betül Özbay'ın Egebank'tan çıkarılmış usulsüz bir krediyle ilişkisi olduğu iddiaları üzerine DGM'de yargılanması konusunda olduğu gibi, politikacıların dahil olduğu batık kredi olaylarını özenle gizlemeye devam ediyor.¹⁶

Medya: Krizimizin Alâmet-i Fârikası

Türkiye'deki krizin Asya'daki krizden en önemli farkı, herhalde Türkiye'de basının krizin oluşma aşamasında oynadığı kritik rol olsa gerek. İdeal olarak demokrasilerde basın bir sivil toplum kuruluşu olarak halk adına denetleme ve gözetleme rolünü yürütür. Oysa Türkiye'de birçok Asya ülkesiyle karşılaştırılmayacak bir basın özgürlüğü olmasına rağmen, medya böyle bir rolü oynamak yerine, dörtlü rüşvet mekanizmasının bir ayağını oluşturmayı tercih ediyor. Türkiye'deki bütün basın kuruluşlarının yüzde yetmişini sadece iki şirkete, Doğan ve Bilgin gruplarına ait. Bu şirketler asıl kârlarını medya sektörü dışındaki bankacılık, sigortacılık, elektrik dağıtımı, pazarlamacılık, petrol ofisi işletmeciliği gibi sektörlerden elde etmektedir. Sabah gazetesindeki köşe yazarlığı görevine sisteme yönelik eleştirel yazıları nedeniyle son verilen Andrew Finkel'in yorumu:

Şüphesiz bugün Türk basınının karşı karşı olduğu en büyük tehlike patronlarının malî çıkarlarından kaynaklanan baskılardır... Sanayi ve finans sektöründen birçok isim gazete ve televizyon sektörüne başka alanlardaki ticarî faaliyetlerini desteklemek için girmektedir. Eskiden beri bu sektörün içinde olanlar da medya dışı ticarî ilişkilerden medet umuyorlar. Patronlar, sahibi oldukları basın kuruluşlarını her türlü kredi ve teşvikin elde edilmesinde baskı

aracı olarak kullanıyorlar. Özelleştirmede, basın patronlarıyla sanayicilerin ortaklığından oluşan şirketler başı çektiler. Bilhassa 1990'ların ortalarında bu şirketler özelleştirme yarışlarını ellerinde olanı masaya koyarak değil, iktidardaki partiyi destekleme vaatleriyle kazandılar.¹⁷

Yozlaşmanın bizzat parçası olan medyanın demokrasilerde ideal olarak kendisinden beklenen kamu denetleme ve gözetleme görevini ne derecede yerine getirebileceği şüphelidir. Türkiye'de basının Asya'dakinden daha serbest olması, demokratikleşme açısından bir avantaj oluşturamamıştır; zira basın ticarî çıkarları uğruna –sayıları giderek azalan birkaç liberal köşe yazarı dışında- zaman zaman devletten daha baskıcı olabilmekte, insan haklarını hiçe sayabilmekte, kraldan daha fazla kralcılık yapabilmektedir. Daha önceki iktidarların basının gücünü sınırlamaya yönelik girişimlerini fikir özgürlüğü adına eleştiren Batılı medya da, artık Türk medyasının yolsuzluk ekonomisindeki rolünü görmeye başladı.¹⁸ Bilgin grubunun Etibank skandalı kadar, küreselleşmenin olumlu bir etkisi olarak internet yoluyla farklı seslerin duyurulabilmesi de basın kuruluşlarının dahil olduğu puslu ticarî ilişkilerin açığa çıkmasını sağladı. Bugün Türkiye'de internet üzerindeki haber portalları klâsik basın kuruluşlarından daha fazla ilgi çekeabilmekte, bilginin artık ulus-devletler ve onlarla ilişkide olan basın kuruluşları tarafından sınırlandırılmayacağını göstermektedir. Bilindiği gibi otoriter rejimler, zararlı neşriyatla savaşım adı altında interneti kontrol altına almaya çalışıyorlar.

Asya krizinde meşruiyetlerini sadece kısa vadeli ekonomik refahtan alan rejimlerde ekonomik kriz giderek bir siyasî kriz halini aldı. Endonezya bunun en acı örneği, çünkü bu ülke krizle birlikte ulusal entegrasyonunu da kaybetti. Kriz neticesinde işsiz kalan kitleler, çocuklarıyla ülke ekonomisini kontrol eden Suharto'nun yumuşatıcı mesajlarına kulak vermediler ve 33 yıllık Suharto iktidarı tarihe karıştı. Ortaya çıkan siyasî boşluk neticesinde

¹⁶ Bu konuda Medyakronik'in tesbitine göre Egebank skandalı, iki büyük basın kuruluşuna bağlı gazeteler tarafından görmezlikten gelindi:

<http://www.medyakronik.com/arsiv/egeskandal.asp>.

¹⁷ Andrew Finkel, "Who Guards the Turkish Press? A Perspective on Press Corruption in Turkey," *Journal of International Affairs* 54, no. 1 (2000), s.150-156.

¹⁸ Bkz. Cathrine Collins, "Economic Crisis Taking a Toll on Turkey's Media," *Chicago Tribune*, 2 Nisan 2001.

ülkenin problemlili bölgesi Doğu Timur uluslararası güçlerin baskısı neticesinde Endonezya'dan kopartıldı. Oysa nispeten demokratik Asya ülkeleri krizden daha az zararlı çıktılar. Bu ülkelerde meşrûyetini kaybeden bizzat rejim değil hükümet olduğu için, hükümet değişikliğiyle siyasî istikrar korunabildi. Türkiye'de de demokrasinin tamamen ortadan kalkmaması, krizin bir güvenlik sorununa dönüşmesini engelledi; ancak yakın tarihin en büyük esnaf ayaklanmalarına bu kriz sırasında şahit olundu. Hükümetin alternatifsizlik iddiası ile birlikte demokratik rejimlere nefes aldırarak hükümet değişikliklerinin mümkün olması, meşrûyet krizinin bizzat rejime yönelik hale gelmesi riskini doğuruyor. Diğer açıdan Kemal Derviş'in ülkeye transferi, hükümetin *de facto* istifası demek. Hükümetin böyle bir ithal takviyeyle meşrûyetini sürdürme çabasının başarısızlığı neticede sadece mevcut hükümetin değil, siyasî alanın militarist yöntemlerle daraltılması sonucu sünü olarak yaratılan alternatifsizlik iddiası nedeniyle, bütün rejime yönelik bir meşrûyet krizi doğurabilir. Yolsuzluğun son birkaç yılda artmış olması da, bu sünü siyaset daralmasının doğrudan bir sonucudur. O nedenle askerî cenahlardan yükselen yolsuzluk aleyhtarı söylemler kendi içinde çelişkilidir. Rejim şeffaflığı ve meşrûyetinin sürekliliği, hükümet değişikliği ihtimalinin her zaman teori ve pratikte açık olmasına bağlıdır.

Krizin Söylemeye Çalıştığı

Asya ve Türkiye krizlerinin ortaya koyduğu gi-bi, şeffaflıktan uzak bir yönetim anlayışıyla devletin ekonomiyle içli dışlı olması, ekonomik krizlerin oluşması için çok uygun bir ortam oluşturuyor. Otoriter devletin avantajı teorisi Asya ve Türkiye ekonomik/siyasî krizleriyle tartışmalı hâle geldi. Demokrasi ve ekonomik kalkınmayı birbiriyle uyumsuz iki olgu olarak görmek, kalkınmanın ancak "güçlü bir devlet" ve siyasî istikrar yoluyla elde edilebileceğini savunmak, son tahlilde baskıcı rejimlere ve insan hakları ihlallerine teorik meşrûyet sağlamaktan öteye gidemedi. Halkın kamu kuruluşlarını denetleyemediği, şeffaflıktan uzak bir yönetimin kalıcı ekonomik başarıları imza atamadığını görüyoruz. Putnam'ın tespitiyle, istikrarı halkına karşı galabe çalarak ve baskı kurarak arayan değil, güçlü bir sivil topluma sahip devlet, güçlü ve etkin bir devlettir. Sivil

toplumu kendisine rakip olarak gören ve ondan tehditler üreten bir devlet ise çaresizdir; etkin değildir ve ekonomik kalkınmanın önünde en büyük engeldir. Baskıcı rejimler halkın denetleme yetkisini kısıtladığı için halk baskısından endişe etmezler; ama bu onların akılcı kararları daha rahat uygulamasına yaramak yerine, şeffaflığı önleyecek ve yolsuzluklara kapı aralayacaktır. Yolsuzluk ise piyasaların dengesini bozan, kaynaklarının kamuya yararlı bir şekilde kullanılmasını önleyen, belirsizlikleri artıran ve bu nedenle de meşrû teşebbüs ruhunu öldüren, özetle ekonomik gelişmeyi azaltan ve kriz ortamını hazırlayan bir etkiye sahiptir. Türkiye örneğinde denetim vazifesini yerine getirmesi gereken medyanın, tam tersine, yolsuzluk ekonomisinin parçası hâline gelmesi ise, başlı başına bir komedidir.

Asya ve Türkiye krizlerini asıl olarak küresel kapitalist sistemin komplosu olarak görmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Liberal ekonomik sistemin para akışlarını kontrolsüz bir hale getirerek malî krizlerin ortaya çıkmasında etkili olduğu inkâr edilemez. Ayrıca IMF'nin dünyanın neresinde olursa olsun, bütün krizlere yönelik toptancı bir yaklaşımla getirdiği çözümlerin yetersiz kaldığı ortadadır. Ancak bütün bunlara rağmen krizin asıl nedeni yereldir ve sorumlularını başka yerlerde aramak sadece yanlış değil, aynı zamanda dikkatleri ilgisiz unsurlara kaydırması açısından sağlıklı bir yorum olacaktır. Sürekli iç ve dış tehdit ve komplolar altında yaşadığını düşünen, moral ve psikolojisi bozuk, kendine güveni olmayan, sürekli travmalar yaşayan bir devlet ve toplum, ekonomik kalkınma için gerekli olan enerjiyi gösterebilmesini beklemek fazlasıyla hayalci olacaktır.

Asya ve Türkiye krizleri asıl önemli olanın ekonomik kararlardan daha çok bu kararlara uygulayacak siyasî sistem olduğunu ortaya koydu. Baskıcı bir rejimin uygulayacağı ekonomik kararlar doğru bile olsa son tahlilde şeffaflık ve denetleme eksikliği nedeniyle başarısız olmaya mahkûmdur. Diğer bir deyişle, doğru ekonomik kararlara ancak doğru bir siyasî rejim uygulayabilir. Bu anlamda, ekonomik krizlerin yanlış ekonomik kararlardan kaynaklandığına inanan IMF ve diğer Batılı finans kuruluşlarının yaklaşımlarıyla krizlere yönelik kalıcı çözümler getirilemeyecektir.